18TH INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

SOCIAL AND EDUCATIONAL SCIENCES

16 - 17 ARALIK
2023

UBAK

Full Text Book

Tam Metin Kitabı

ANKARA BİLİM ÜNİVERSİTESİ

www.ubaksymposium.org

Broadcaste Coordinator / Yayın Koordinatörü

Dr. Muhammet ÖZCAN

General Publishing Director / Yayın Yönetmeni

Dr. Muhammet ÖZCAN

Editor / Editör

Dr. Bülent POLAT

Bu kitapta yayınlanan Bildiri Tam metinleri "Bookcites Kitap Atıf Dizini" tarafından taranmaktadır

Cover Design / Kapak Tasarım

Bülent POLAT

Interior Design / İç Tasarım

Mahmut Sami TEMİZ

First Edition / Birinci Basım ©

30 Aralık 2023 - Ankara

ISBN

978-625-6861-71-8

Asos Yayınevi

1st Edition 30 Aralık/ 2023

Address / Adres: Çaydaçıra Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu Cad. No:67/2-4/Merkez/Elazığ

E-Mail: asos@asosyayinlari. com

Web: www. asosyayinlari. com

İnstagram: https://www. instagram. com/asosyayinevi/

Facebook: https://www. facebook. com/asosyayinevi/

Twitter: https://twitter. com/Asosyayinevi

Ankara 2023

BOARDS / KURULLAR

Supporting Institutions / Destekleyen Kurumlar
Ankara Bilim Üniversitesi

Honor Board / Onur Kurulu
Prof. Dr. Yavuz DEMİR, Ankara bilim Üniversitesi Rektörü

Chairman of the Organizing Committee / Düzenleme Kurulu Başkanı
Prof. Dr. Emel ÇETİNKAYA, Sakarya Üniversitesi

Congress Organizing Committee / Düzenleme Kurulu
Prof. Dr. Emel ÇETİNKAYA, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer YILMAZ, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Aydın GÜVEN, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan KAYA, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer YILMAZ, Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Handan AKKAŞ, Ankara Bilim Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Rabia YILAR, Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Esra TÜRE, Amasya Üniversitesi

Congress Scientific Committee / Bilim Kurulu
Doç.Dr. Gülbarşin ADAMBAEVA, Yessenov Üniversitesi, Kazakistan
Dr. Öğretim Üyesi Mamdouh ALENEZİ, Prince Sultan University
Doç. Dr. Gülser AKTAN, Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Türkan ASKEROVA, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Öğretim Üyesi Osman ASLAN, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma Nur Yorgancılar ATATOPRAK, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ferda ATLI, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Alpertunga AVCI, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Gönül BALKIR, Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Hande BARLIN, Gebze Teknik Üniversitesi
Doç.Dr. Didem Paşaoğlu BAŞ, Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Zafer BAŞKAYA, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç.Dr. Cemal BAYAK, Pamukkale Üniversitesi
Prof.Dr. Fatih BEKTAŞ, Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Asiye BERBER, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Shener BILALLI, International Balkan University
Doç. Dr. Eda BOZKURT, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER, Osmaniye Korkutata Üniversitesi
Doç. Dr. Elifhan Köse ÇAL, Karamanoğlu Mehmet Bey Universitesi
Dr. Öğretim Üyesi Özgür ÇALIŞKAN, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem ÇAKIR, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal ÇELİK, Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Hilal ÇİFTÇİ, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal ÇİFTYILDIZ, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan DEMİRKOL, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Türkan Polatçı DEMİRKOL, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Gül DERTLİ, İstanbul Topkapı Üniversitesi
Doç. Dr. Rabia Köse DOĞAN, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Füsun Çoban DÖŞKAYA, Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Faruk DÜNDAR, University of Glasgow
Doç. Dr. Nihada Delibegovic DZANİC, University of Tuzla
Doç. Dr. Akın EFENDİOĞLU, Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Huriye EMEN, İstanbul Topkapı Üniversitesi

Doç. Dr. Füsun EKŞİ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Subhan EKŞİOĞLU, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Duygu Gür ERDOĞAN, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Zuhal ERGEN, Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Aydın ERTEKİN, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İsmail ERTON, Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru GÖZÜKARA, Istanbul Arel University
Prof. Dr. Canan HAMURKAROĞLU, Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Irshad HUSSAİN, The Islamia University of Bahawalpur
Prof. Dr. Emel İSLAMOĞLU, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal İYEM, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. İdris KADIOĞLU, Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Serpil KAHRAMAN, Yaşar Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Hülya KALYONCU, İstanbul Topkapı Üniversitesi
Prof. Dr. Behset KARACA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Cemile Bahtiyar KARADENİZ, Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Adem KARAKAŞ, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Özlem KARAKIŞ, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Elvan KARAKOÇ, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Alper KARASOY, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Sevinç KASIMOVA, Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel KILIÇ, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Şenol KORKUT, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Elvira LATİFOVA, Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Harun MEYDAN, Ankara Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Meruert MUSABAEVA, Eurasian National University, Kazakaistan
Doç. Dr. Naka NİKSİC, Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
Prof. Dr. Mehmet Akif OCAK, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ayla OĞUZ, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem ÖZGÜR, Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Gülbin ÖZKAN, Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Gülşen Fatma Çulhaoğlu PİRENCEK, Çankaya Üniversitesi
Doç.Dr. Özgül POLAT, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Galbatsova SHAHRUZAT, Daghestan State University
Prof. Dr. Gulnoz SATTOROVA, Özbekistan İlimler Akademisi
Doç. Dr. Vafa SAVAŞKAN, Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Mesut SOYALIN, Siirt Üniversitesi
Dr. Gülzada STANALİEVA, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Yusuf SÜLÜN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla ŞENER, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Perihan ŞIKER, Niğde Ömer Halisdemir üniversitesi
Prof. Dr. Türkmen TÖRELİ, Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Esra TÜRE, Amasya Üniversitesi
Doç. Ayşegül TÜRK, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. F. Oben ÜRÜ, Istanbul Arel University
Prof. Dr. Andrey VOLODİN, Moskova State University, Russia
Dr. Öğretim Üyesi Ali Fuat YALÇIN, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Sercan YAVAN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Hasan YAZICI, Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer YILAR, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer YILMAZ, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Gökçe YOĞURTÇU, Kırgız Türk-Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf YURDİGÜL, Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Meltem YURTÇU, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Nurshat ZHUMADİLOVA, Kazakistan, Karaganda Bolaşak Üniversitesi

Sekretary / Sekreterya
Arş. Gör. Ebru Buket AYGÜN

TAM METİNLER

PROCEEDINGS

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Duyarsızlaşma: Acının Yanında Haz da Yanar 9
Çalışan Kariyerine Etki Eden Faktörler: Yabancı Dil Öğrenimi 16
Dijital Girişimcilik ve Dijital Pazarlamanın Kadın Girişimcileri Güçlendirici Etkisi 22
Balkan Antantı Üyeleri Arasında Ekonomik İşbirliğini Artırma Girişimi: Ekonomik Konsey 30
Mikrokredi Uygulamalarının Eskişehir'li Kadın Girişimcilere Etkileri 35
Kılıcın Hecrî Dîvânı'ndaki Yansımaları 59
Ömer Seyfettin'in "Gizli Mabed" ve "Türbe" Hikâyelerinde "Yanılgı" Kavramı 66
Resistance to Learning: A Comprehensive Review of Contributing Factors 71
Revolutıonızıng Coachıng and Professıonal Development: A Comprehensıve Exploratıon of Vıdeo-Based Apps in the Dıgıtal Age 79
Explorıng the Impacts of Metacognıtıve Strategıes in Mathematıcs Teachıng Practıces: A Comprehensıve Lıterature Revıew 90
Annelerin Zihin Yetersizliği Olan Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Oyunlarına Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi" 98
Çocuklar İçin Gerçekleştirilen Uygulamalı Oyun Araştırmalarının Özelliklerinin Betimlenmesi 109
Üniversite Öğrencilerinin Çevrim İçi Eğitimden Yüz Yüze Eğitime Geçiş Sürecinde Algıladıkları Sorunların İncelenmesi 121
Ortaokul Öğrencilerinin Fen Bilimlerinde Öğrendiklerini Günlük Yaşamlarıyla İlişkilendirme Düzeyleri ile Tübitak 4006 Bilim Fuarına Katılma Durumları Arasındaki İlişki 130
Bir Köy Okulunun Dönüşümü: Ataletten İşlerliğe Geçişin İncelenmesi 140
Yürütülen Eğitim Faaliyetlerinin Coğrafya Öğretmen Adaylarının Somut Kültürel Mirasa Yönelik Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi 150
Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programının Solo Taksonomisine Göre İncelenmesi 160
Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Eşitsizlikler Konusunda Kavramsal Anlama Düzeylerinin İncelenmesi 173
Sosyal Beğenirliğin Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek İle İlişkisi 182
Matematik Eğitiminde Üst Bilişsel Sorularla Desteklenmiş Ev Ödevleri ile İlgili Öğrencilerin Görüşlerinin İncelenmesi 196
Covid-19 Döneminde Öğretmen Adaylarının Ölçme ve Değerlendirme Genel Yeterlik Algılarının Değerlendirilmesi 206
Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Dışı Eğitim Hakkındaki Görüşleri 212
Türkiye'de Eğitim Hukuku Uygulamaları 221
Atasözlerinde Mental Fiiller: Dîvânu Lugâti't-Türk Örneği 227
İsrail'in Hapishanedeki Filistinli Esirlerin Durumları ve Uluslararası Hukuktaki Yeri 240
Önleyici Tutma Türleri Olarak Suç ve Ceza Politikaları 249
İslami Finansta Yeşil Sukuklar 260
Huzurevi Yaşlılarını Ziyaretin Gençlerdeki Manevi-Psikolojik Yansımaları: Din Psikolojisi Perspektifinden Bir İnceleme 267
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Hikâye Etkinlikleri 278
Güncel Yönetim Yaklaşımlarından Mantar Yönetim Yaklaşımı 295

Makale id= 49

Sözlü Sunum

ORCID ID: 0000-0002-5443-3245

Atasözlerinde Mental Fiiller: Dîvânu Lugâti't-Türk Örneği

Arş.Gör.Dr. Selda Sandalyeci[1]
[1] Trakya Üniversitesi

Özet: *Türk düşünce tarzının geçmişi hakkında bilgiler veren atasözleri, geleceğin şekillenmesinde de kültür aktarıcısı vazifesiyle önemli rol üstlenir. Türkçe atasözleri söz konusu olduğunda ise akla ilk gelen kaynak eser şüphesiz Divânu Lugâti't-Türk'tür. Kaşgarlı Mahmud, 11. yüzyılda Araplara Türkçe'yi öğretmek maksadıyla sözlük şeklinde yazdığı eserinde maddelerin açıklama kısmına örnek cümleler olarak Türk illerini gezip derlediği metinlerden parçalar eklemiştir. Bu durum eserin önemini daha da arttırmaktadır. Söz konusu örneklerden kimisini de atasözleri oluşturmaktadır. Türk kavram dünyası ile düşünce yapısını ortaya koyabilmek amacıyla bu çalışmada, söz konusu atasözlerindeki mental fiiller taranmıştır. Tespit edilen mental fiiller bilişsel psikoloji temelinde sınıflandırılmış ve mantıksal, semantik ve söz dizimsel istem potansiyelleri açısından incelenmiştir. Taranan 266 atasözünden elde edilen verilere göre en fazla biliş fiilleri tespit edilmekle birlikte duygu fiillerinin de sayıları biliş fiillerine çok yakındır. Semantik kategorilerde istemler ise DENEYİMCİ ve İÇERİK'ten oluşmakta olup bu roller büyük çoğunlukta yüzey yapıda verilmeyerek sezdirilme yolu seçilmiştir. Bu tespitler Divânu Lugâti't-Türk'teki atasözlerinin metaforik anlatımı ve derin anlamlar içermesi ile örtüşmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Kaşgarlı Mahmud, Divânu Lügâti't-Türk, Atasözleri, Karahanlı Türkçesi, Mental Fiiller, İstem.*

Mental Verbs in Proverbs: the Example of Dîvânu Lugâti't-Türk

Abstract: *Proverbs, which provide information about the past of the Turkish way of thinking, play an important role in shaping the future as cultural transmitters. When it comes to Turkish proverbs, the first source work that comes to mind is undoubtedly Divânu Lugâti't-Türk. In his work, which he wrote in the form of a dictionary in the 11th century with the aim of teaching Turkish to Arabs, Mahmud of Kashgar added parts from the texts he compiled by traveling to Turkish provinces as sample sentences in the explanation section of the articles. This situation increases the importance of the work. Some of the examples in question are proverbs. In order to reveal the Turkish conceptual world and thought structure, the mental verbs in the proverbs in question were scanned in the study. The identified mental verbs were examined in terms of logical, semantic and syntactic volition potentials and classified on the basis of cognitive psychology. According to the data obtained from the 266 scanned proverbs, the most common verbs are cognition, but the number of emotion verbs is very close to the number of cognition verbs. Prompts in semantic categories consist of EXPERIENCER and CONTENT, and these roles are mostly implied by not being given in the sentence. These findings coincide with the metaphorical expression and deep meanings of the proverbs in Divânu Lugâti't-Türk.*

Keywords: *Mahmud of Kashgar, Diwan Lugat Al-Turk, Proverbs, Karahanlı Turkish, Mental Verbs, Valency.*

Giriş

Atasözleri bilgelik, doğruluk, ahlakî değerler ve gelenekleri taşıyan, nesilden nesile aktarılan, metaforlar üzerine kurulmuş halk cümleleridir (Yaylagül, 2010: 113) ve dilin metaforlaşma merhalelerinin en son derecesidir. Millî hayatın ve bunun sonucunda varılan değerlerin, değer yargılarının adeta düsturlaştığı,

genel kural halini aldığı, itiraz edilemeyen anonim verilerdir (Üstüner, 1989:6). Divânu Lügâti't-Türk[1] içerdiği atasözleriyle 11. yüzyıl Türk dünyasının atasözleri kitapçığı gibidir (Nalbant, 2016:3) ve yalnızca kendi dönemine değil tarihî ve yaşayan Türk lehçelerine de ışık tutan bir eserdir. Türk dilinin ilk sözlüğü olan eser, zamanının Türkçesini de anlamamız için bir anahtar vazifesi görmektedir (Günşen, 2006: 1041). İçerisinde 9000 kadar Türkçe kelimenin Arapça karşılığı, 760'tan fazla mısra-beyit ve 300'e yakın atasözü bulunmaktadır (Kaçar, 2020:49). Divan'daki atasözleri bütünlüklü olarak ilk kez Ferit Birtek'çe ele alınmış, bir girişle birlikte değerlendirildikten sonra diziniyle birlikte yayımlanmıştır (Ölmez, 2008: 534). Kaşgarlı, kitabını nasıl hazırladığını anlatırken "Kitabı sözlük harfleri sırasına göre düzenledim. Zorlukları yumuşasın, derinlikleri ve en dipteki notaları açıklansın diye hikmetler, seciler, atasözleri, şiirler, recezler ve nesirlerle süsledim" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014:2) şeklinde yöntemini belirtmiştir. Bu, bize Kaşgarlı'nın atasözlerine bilinçli bir şekilde işlev yüklediğini göstermektedir.

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli zihinsel faaliyet ürünleri düşünme, anlama ve konuşma ürünleridir. Bu faaliyetler sonucunda oluşan her bilgi ve yorum, dil aracılığıyla iletilir. Dil ve zihin birbirini oluşturur, etkiler ve dönüştürür. Bilişsel dil bilim (cognitive linguistics) de zihnin işlevsel süreçlerine dil temelinde bakar ve bu yönüyle diğer bilişsel bilimlerden ayrılarak algılama, anlamlandırma ve diğer zihinsel süreçleri dil verileri ışığında inceler (Sandalyeci, 2023: 57). Beynin gelişmiş üst bilişsel işlevlerinden sayılan s*oyutlama, dikkat, sonuç çıkarma, düşünce ve algının duygularla uyumu, karar verme* ve *öğrenme'*nin dildeki sonuçlarından birisini mental fiiller[2] oluşturur ve bu fiiller tematik fiil sınıflandırmalarında karşımıza çıkarlar. Mental fiillerin oluşumu bir süreç içerisinde gerçekleşir. Duyular aracılığıyla dış dünyadaki bilgiler veya uyaranlar algılanıp zihne aktarılır. Burada algılar zihin tarafından birtakım işlemlere tabi tutulur ve ardından duygu veyahut ifadelerle bir dönüt oluşturulur. Buradan hareketle mental akışı algılama>bilişsel yorumlama>tepki verme olarak şekillendirebiliriz.

Mental fiiller söz konusu olduğunda dikkati çeken bir konu da anlamdır. Anlamla birlikte istem de masaya yatırılmaktadır. Fiilin anlamı ile söz dizimsel yapı arasındaki ilişki araştırmacıları hem anlam bilimsel hem de söz dizimsel bir kategori olan istem (valenz) konusuna götürmektedir… Geleneksel dil bilgisi yaklaşımlarındaki durum ya da hâl, durum-tamlayıcı ilişkisi, bağlantısal dil bilgisi kuramındaki istem (valency), durum dil bilgisi kuramındaki durum (case), evrensel dil bilgisi kuramındaki üye yapısı (argument structure), işlevsel dil bilgisindeki katılan (participants) kavramlarıyla aslında aynı olgunun, bağlantısal dil bilgisi temelli istem kavramının üzerinde durulduğu ve üye, katılan, tamlayıcı terimlerinin temelde aynı kavramı karşıladığı söylenebilir (Bilgin Aksoy, 2022: 124).

Bir fiilin anlamı ile çok anlamlılığı o fiilin istemine bağlıdır ve istem durumu değişen fiil başka anlamlar kazanabilmektedir. Bir fiilin bir süreci anlatmak için derin yapıda ihtiyaç duyduğu semantik roller, yüzey yapıya tek bir söz dizimsel yapıyla yansımaz. Derin yapıdaki, semantik durumların veya rollerin farklı yüzey yapıları söz konusudur (Doğan, 2010: 228). Örneğin "Adam iki yıldır bize yalan söylüyor." cümlesinde *söyle-* fiili üç istem boşluğu açmıştır ancak "Adam yalan söylüyor." cümlesinde tamlayıcılardan birinin silinmesine rağmen cümle dil bilgisel olarak doğru ve açık bir cümledir ve *bize* seçimli bir istemdir. Fiilin mantıksal istem düzeyinde belirlediği ancak söz dizimsel düzeyde yer almayan bu istem boşlukları ve semantik roller konuşur veya dinleyicinin zihninde tamamlanmaktadır (Doğan, 2011: 55). Mental süreçteki semantik roller de, yani DENEYİMCİ, UYARICI ve İÇERİK, cümlede farklı söz dizimsel biçimler gösterebilmektedir (Aksoy, 2021: 72).

Amaç ve Yöntem

Atasözleri bir milletin ana dilini kullanma maharetini ve bilgeliğini gözler önüne seren yapılardır. Uzun zaman içerisinde millet tarafından oluşturulan, içinde gereksiz kelime olmayan kalıplaşmış özlü sözler niteliğindeki atasözlerinde tercih edilen mental fiiller bu sebeple önem arz eder. DLT'deki atasözleri şimdiye kadar birçok disiplin ile incelenmiş fakat tercih edilen mental fiiller dikkati çekmemiştir. Mental fiiller, zihnin yapısına ışık tuttuğu için incelenmesi gereken bir konudur. Buradan hareketle içerik analizi yönteminden yararlanarak DLT'de bulunan atasözlerindeki mental fiiller taranmış ve 41 adet fiil tespit edilmiştir. İnceleme materyali olarak Ercilasun 2020'nin çeviri yazı ve Türkiye Türkçesi'ne aktarımı

[1] Çalışmada bundan sonra DLT kısaltmasıyla geçecektir.
[2] "Mental fiiller nedir ve nasıl sınıflandırılır?" gibi sorular bildirinin sınırını aşacağından verilmemiştir. Ayrıntılı bilgi ve kaynakça için bk. Şaş 2023.

kullanılmıştır. Tespit edilen mental fiiller bilişsel psikoloji temelinde hazırlanan bir sınıflandırılmaya tabi tutulmuş ve her başlık altında ilgili örnek atasözleri ile Türkiye Türkçesine aktarımları verilmiştir. Atasözü verildikten sonra parantez içi Ercilasun 2020'de verilen sıra ile aynen alınmıştır: Eğik çizgi önündeki sayı el yazmasındaki, sonraki sayı ise Ericlasun-Akkoyunlu 2014'teki sayfa sayısını göstermektedir. Devamında atasözünün Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiş ve ulaşılmasının kolay olması adına yanında Ercilasun 2020'deki sayfa sayısı belirtilmiştir. Ardından semantik istem yapısı ve tamlayıcılarının sayısıyla tekrar verilen fiil, hem semantik hem de söz dizimsel istem yapılarıyla gösterilmiştir. Örnek atasözleri üzerinde de fiilin semantik istemleri işaretlenmiştir. Zorunlu tamlayıcılar köşeli parantez, seçimli tamlayıcılar yay ayraç içerisinde, semantik roller ise ayraçların dışına [ ]Deneyimci, ( )İçerik vb. şekillerde gösterilmiştir.

Çalışmada, mental fiillerin semantik istem yapıları gösterilirken "durum dil bilgisinin betimsel yaklaşımı" temel alınmıştır. DENEYİMCİ, İÇERİK ve UYARICI semantik rolleri, mental fiil tamlayıcılarının temel semantik rolleri olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Mental Fiiller:

1. Girdi Basamağı Fiilleri

1.1. Duyu Fiilleri

Zihin, çevreden duyu organları ile aldığı verileri kaydeder ve anlamlandırır. Gerektiği zaman önceden aldığı bilgilerle ilişkilendirerek yeni bilgilere erişir. Böylece algılama oluşur. Zihnin bu algılama sürecinin dilde karşılığı ise duyu fiilleridir.

Atasözlerinde sadece üç duyuya ait fiiller tespit edilmiştir:

1.1.1. Görme Duyu Fiilleri

baḳ-: bakmak.

Bakmak[2]→[Kim]Deneyimci, [Kime/Neye]İçerik

Künke [kime] *baḳsa* köz [kim] ḳamar. (171/147) Güneşe baksa göz kamaşır. 185

kör-: 1. Görmek

görmek[2] →[Kim]Deneyimci, [Kimi/Ne]İçerik

Tirig esen bolsa taŋ [ne] üküş *körür*. (43/29) Ömür esen olursa (insan), şaşılacak şey(leri) çok görür. 176[3]

Ḳulaḳ eşitse köŋül bilir, köz[kim] *körse* üdig kelir. (114/102) Kulak işitirse gönül bilir, göz görürse şevk gelir. 182[4]

Suw[ne] *körmegińçe* etük tartma. (629/524) Su(yu) görmeyince edik(i) çıkarma. 203[5]

kör-: 2. Bakmak.

körmek[2] →[Kim]Deneyimci, [Kime]İçerik

Yüzke [kime] *körme*, erdem tile. (267/235, 506/406) Yüze bakma, meziyet ve edep ara. 191[6]

Ḳaçış bolsa ḳıya *körmes*. (185/159) Kaçışma olsa dönüp bakmazlar. 186[7]

körün-: görünmek.

körünmek[3] →[kim]İçerik, [Kim]İçerik, [Kime]İçerik

Usuḳmışa [kime] saḳıg[kim] ḳamug suw[kim] *körünür*. (104/95) Susamışa serap, hep su görünür. 181

[3] Deneyimci, eksiltili yapı ile derin yapıda bırakılmıştır: deneyimci, eksiltili yapı.
[4] İçerik, eksiltili yapı.
[5] Deneyimci, eksiltili yapı.
[6] Deneyimci, eksiltili yapı.
[7] Burada her iki öğe de eksiltili bırakılarak derin yapıda sezilmektedir.

Ḳorḳmış kişike [kime] ḳoy başı[kim] koş[kim] *körünür*. (498/399) Korkmuş kişiye koyun başı çift görünür. 199

küdez-: gözetlemek.

küdezmek[2] →[Kim]Deneyimci, [Kimi]İçerik

Arslan ḳarısa sıçġan [kim] ütin[kimi] *küdezür*. (560/461) Aslan yaşlanırsa sıçan deliğini bekler (gözetler). 201

1.1.2. İşitme Duyu Fiilleri

eşit-: işitmek.

eşitmek[2] →[Kim]Deneyimci, [Kimi/Ne]İçerik[8]

ḳulaḳ [kim] *eşitse* köŋül bilir, köz körse üdig kelir. (114/102) Kulak işitirse gönül bilir, göz görürse şevk gelir. 182

çal-: kulağa çalınmak, duymak.

çalmak [2] →[Kimi/Ne]İçerik, [Neye] İçerik[9]

Çaḳsa tutnur, *çalsa* bilnür. (276/240) Çakınca tutuşur, (kulağa) çalınınca bilinir. 192

1.1.3. Tat Alma Duyu Fiilleri

yi-: yemek.

yimek[2] →[Kim]Deneyimci, [Ne]İçerik[10]

Agız [kim] *yise* köz uyadur. (40/16) Ağız yese göz utanır. 176

Aç[kim] ne [ne] *yimes* toḳ ne times. (52/37) Aç ne yemez, tok ne demez.177

Itḳa uwut bolsa uldaŋ [ne] *yimes*. (70/57) İtte utanma olsa ayakkabı altı yimes.” 179

Yund başın yularlap keŋeld *yi*. (448/352) Atın başını yularla, (sonra) iştahlanıp ye. 195[11]

iç-: içmek.

içmek [2] →[Kim]Deneyimci[12], [Ne]İçerik

Eşyek ayur, başım bolsa sondurıda suw[ne] *içgey men*. (246/216) Eşek der (ki) başım (sağlıklı) olsa denizde su içerim. 190

2. İşlem Basamağı Fiilleri

2.1. Biliş Fiilleri

Biliş, bireylerin dış dünyayı bilmesi, öğrenmesi ve anlamlandırmaya çalışmasıdır. Bilişsel/mental süreç, duyuların bize sağladığı girdinin algıya dönüştüğü an itibarıyla başlar ve bu girdinin azalması, gelişmesi, depolanması, kullanılması gibi safhaları içerir. Duyum, algı, bellekte tutma, hatırlama, düşünme, sorunları çözme bu sürecin basamakları sayılmaktadır. Bu basamaklarla bilgiler işlenir, dış dünya anlaşılır (Sandalyeci, 2023: 105). İşlem basamağı mental sürecin en yoğun yaşandığı bölümdür. Bu basamaktaki hareketleri karşılayan fiiller de biliş fiilleri olarak karşımıza çıkar.

Atasözlerinde biliş fiillerinin her kategorisine uyum gösteren örnekler görülmemekle birlikte tespit edilen biliş fiilleri şunlardır:

2.1.2. Bellek Fiilleri

2.1.2.1. Unutma Fiilleri

[8] Eksiltili yapı.
[9] Eksiltili yapı.
[10] Eksiltili yapı.
[11] Deneyimci, eksiltili yapı.
[12] Eksiltili yapı.

(kŏŋülden) yıra-: gönülden uzaklaşmak: unutmak.

yıramak: [2] →[Kim]Deneyimci[13], [Kimden/Neyden]İçerik

Közden yırasa kŏŋülden[kimden] yeme *yırar*. (604/496) Gözden uzak olan gönülden de uzak olur. 202

unut-: unutmak.

unutmak[2] →[Kim]Deneyimci[14], [Neyi]İçerik

Tulum anutsa kulun bulur, tulum[ne] *unutsa* bulun bolur. (115/103) Silah hazır eden kulun (tay) bulur, silah(ı) unutan tutsak olur.

2.1.3. Bilme Fiilleri

bil-: bilmek.

bilmek[2] →[Kim]Deneyimci, [Kimi/Neyi]İçerik ~, [Kim/Ne] İçerik

İm [ne] *bilse* er[kim] ölmes. (31/18) Parolayı bilen er ölmez. 175

Awçı [kim] neçe al [ne] *bilse* adığ ança yol *bilir*. (43/30;167/144) Avcı nice hile bilirse ayı (da) onca yol bilir. 176

Yılan [kim] kendi egrisin [neyi] *bilmes*, tewe boynın egri tir. (76/63) Yılan kendi eğirisini bilmez, deve boynuna eğri der. 180

Ḳulaḳ eşitse kŏŋül [kim] *bilir*, köz körse üdig kelir. (114/102) Kulak işitirse gönül bilir, göz görürse şevk gelir. 182[15]

Ḳılnu[ne] *bilse* ḳızıl keder, yaranu[ne] *bilse* yaşıl keder. (199/170, 453/356) Davranmasını bilen kızıl giyer, yaranmasını bilen yeşil giyer. 187[16]

ḳarġa ḳarısın[neyi] kim [kim] *bilir*, kişi alasın kim tapar. (214/184) Karga(nın) yaşlısını kim bilir, kişi(nin) alacasını kim bulur. 188

Bilmiş yek *bilmedük* kişiden yig. (515/414) Bildik şeytan, bilmedik kişiden yeğ. 199

Ḳurtġa [kim] büdig [ne] *bilmes*, yirim tar tir. (558/460 Kocakarı oyun bilmez, yerim dar der. 201

bilin-: bilinmek.

bilinmek[1] → [Kim/Ne]İçerik[17]

Çaḳsa tutnur, çalsa *bilnür*. (276/240) Çakınca tutuşur, (kulağa) çalınınca bilinir. 192

2.1.4. Düşünme Fiilleri

saḳın-: düşünmek.

düşünmek[2] →[Kim] Deneyimci, [Kimi/Neyi]İçerik [18]

Sınamasa arsıḳar, *saḳınmasa* utsuḳar. (127/112) Sınamayan aldanır, düşünmeyen yitirir. 183

2.1.5. Problem Çözme ve Akıl Yürütme Fiilleri

2.1.5.1. Anlama Fiilleri

tuy-: sezmek.

sezmek[2] →[Kim] Deneyimci, [Kimi/Neyi]İçerik[19]

[13] Eksiltili yapı.
[14] Eksiltili yapı.
[15] İçerik, eksiltili yapı.
[16] Deneyimci, eksiltili yapı.
[17] Eksiltili yapı.
[18] İki rol de eksiltili yapıdır.
[19] Eksiltili yapı.

Öd keçer kişi [kim] *tuymas*, yalŋuk oglı meŋgü ḳalmas. (34/21) Zaman geçer, kişi sezmez; insanoğlu ebedî kalmaz. 175

uḳ-: anlamak.

uḳmak[2] →[Kim] Deneyimci[20], [Neyi]İçerik

Telim sözüg [neyi] *uḳsa* bolmas, yalım ḳaya yıḳsa bolmas. (453/356) Çok sözü anlamak olmaz (mümkün değildir), yalçın kaya(yı) yıkmak olmaz. 196

2.1.5.2. Varsayım Fiilleri

körün-: izlenim bırakmak, öyle sanmak.

körünmek[1] →[Kim/Ne]İçerik[21]

Atan üki aş bolsa açḳa az *körnür*. (50/35) İğdiş deve yükü aş olsa, aça az görünür. 177

2.1.6. Karar Verme Fiilleri

2.1.6.1. Değer Fiilleri

aşaḳla-: aşağı görmek, hor görmek.

aşaḳlamak[2] →[Kim] Deneyimci[22], [Kimi/Neyi]İçerik

Yaġını [kimi] *aşaḳlasa* başḳa çıḳar. (154/133) Düşmanı aşağı görürlerse başa çıkar. 184

2.1.6.2. Kabul Fiilleri

san-: saymak, herhangi bir şey gibi görmek, kabul etmek

sanmak[2] →[Kim]Deneyimci, [Kime]İçerik

Anuk [kim] utru tutsa yoḳḳa [kime] *sanmas*. (46/32) Hazır (yemek) sunulursa yoğa sayılmaz. 177

talḳı-: ayıp sayılmak, ayıp kabul edilmek.

talḳımak[1] →[Kim/Ne]içerik

Ödlek ḳarıtmışḳa boduġ[ne] *talḳımas*. (418/328) Zamanın ihtiyarlattığına boya ayıp olmaz. 195

2.1.6.3.İnanma ve Güvenme Fiilleri

arsıḳ-: aldanmak.

arsıḳmak[1] →[Kim]Deneyimci[23]

Sınamasa *arsıḳar*, saḳınmasa utsuḳar. (127/112) Sınamayan aldanır, düşünmeyen yitirir. 183

2.1.7. Başarı Fiilleri

2.1.7.1. Azim ve Gayret Fiilleri

ḳatıġlan-: gayret etmek, zahmet çekmek

ḳatıġlanmak[1]→[Kim]Deneyimci[24]

Kiçigde *ḳatıġlansa* ulgadu sewnür. (400/311) Küçüklüğünde gayret eden büyüyünce sevinir. 194

Yazın *ḳatıġlansa* ḳışın sewnür. (514/413) Yazın zahmet çeken kışın sevinir. 199

2.1.8. Hata Yapma ve Yanılma Fiilleri

yaŋıl-: yanılmak, hataya düşmek.

yaŋılmak[1]→[Kim]Deneyimci

[20] Eksiltili yapı.
[21] Eksiltili yapı.
[22] Eksiltili yapı.
[23] Eksiltili yapı.
[24] Eksiltili yapı.

Yazmas atım bolmas, *yaŋılmas* bilge[kim] bolmas. (470/376) Iskalamaz nişancı olmaz, yanılmaz bilge olmaz. 198

Yazmas atım yağmur, *yaŋılmas* bilge[kim] yaŋḳu. (610/502) Şaşmaz nişancı yağmur, yanılmaz bilge yankı. 203

yaz-: yanılmak.

yazmak[1]→[Kim]Deneyimci

Ula bolsa yol azmas, bilig bolsa söz [kim] *yazmas*. (58/44) Yol işareti olursa yol şaşırılmas, akıl olursa söz yanılmaz. 178

Yazmas atım [kim] bolmas, yaŋılmas bilge bolmas. (470/376) Iskalamaz nişancı olmaz, yanılmaz bilge olmaz. 198

Yazmas atım[kim] yağmur, yaŋılmas bilge yaŋḳu. (610/502) Şaşmaz nişancı yağmur, yanılmaz bilge yankı. 203

(yol) az-: (yolu) şaşırmak, hata yapmak.

azmak[2]→[Kim]Deneyimci, [Kim/Ne]İçerik

Ula bolsa yol[ne] *azmas*, bilig bolsa söz yazmas. (58/44) Yol işareti olursa yol şaşırılmas, akıl olursa söz yanılmaz. 178

3. Çıktı Basamağı Fiilleri

Mental sürecin son kademesi olarak kabul edilen bu basamakta sürecin çıktısı olarak duygu ve açıklamalar görülür. Bu çıktıların dildeki ifadelerini ise duygu fiilleri ve açıklama fiilleri oluşturmaktadır. Bu basamaktan sonra duyularla başlatılan bir süreç tamamlanmış olur ve gerektiği takdirde elde edilen sonuçlar yeni bir mental süreci de başlatabilir.

3.1. Duygu Fiilleri

Duygular; uluslara, kültürlere, zamandan zamana ve bireyden bireye değişkenlik gösterir. Dilde, duygu çeşidi miktarı kadar duyguları ifade eden fiil de bulunmaktadır.

Atasözlerinde tespit edilen duygu fiilleri ise şunlardır:

3.1.2. Zevk ve Keyif Fiilleri

3.1.2.1. Huzur Fiilleri

esen bol-: esen olmak, rahata kavuşmak.

esen bolmak[1]→[Kim]Deneyimci

Tirig [kim] *esen bolsa* taŋ üküş körür. (43/29) Ömür esen olursa (insan), şaşılacak şey(leri) çok görür. 176

tın-: dinlenmek, sakinleşmek.

tınmak[1]→[Kim]Deneyimci

Tay atatsa at [kim] *tınur*, oğul eredse ata [kim] *tınur*. (112/100) Tay, at olunca at dinlenir, oğul er olunca baba dinlenir. 182

3.1.2.2. Kibir Fiilleri

küwez bol-: kibirli olmak.

küwez bolmak[1]→[Kim]Deneyimci[25]

Kim kür bolsa *küwez bolur*. (163/142) Kim yürekli olursa kibirli olur. 184

3.1.3. Sevgi Fiilleri

[25] Eksiltili yapı.

sew-: sevmek.

sewmek$_{[2]}$→[Kim]$_{Deneyimci,}$ [Kimi/Neyi]$_{içerik}$

Taygan yügürgenni $_{[kimi]}$ tilkü $_{[kim]}$ *sewmes*. (271/237, 521/421) Tazı(nın) koşanını tilki sevmez. 191

sewün-: sevinmek.

sewünmek$_{[1]}$→[Kim]$_{Deneyimci}$[26]

Kiçigde ḳatığlansa ulgadu *sewnür*. (400/311) Küçüklüğünde gayret eden büyüyünce sevinir. 194

Tünle yorup kündüz *sewnür*, kiçigde ewlenip ulgadu *sewnür*. (481/384) Gece yürüyen gündüz sevinir, küçükken evlenen büyüyünce sevinir. 198

Yazın ḳatığlansa ḳışın *sewnür*. (514/413) Yazın zahmet çeken kışın sevinir. 199

3.1.4. Arzu ve İstek Fiilleri

3.1.4.1. Arzu ve İstek Fiilleri

tile-: istemek.

tilemek$_{[2]}$ →[Kim]$_{Deneyimci}$, [Kimi/Ne]$_{İçerik}$

Yüzke körme, erdem $_{[ne]}$ *tile*. (267/235, 506/406) Yüze bakma, meziyet ve edep ara. 191[27]

Tikmegınçe önmes, *tilemegınçe* bulmas. (274/239) Dikmeyince bitmez, dilemeyince bulunmaz. 192[28]

Edgülükni $_{[ne]}$ suw adaḳında kemiş, başında *tile*. (324/264) İyiliği su(yun) sonuna at, başında dile. 193[28]

Ata tonı oğulḳa yarasa atasın $_{[kimi]}$ *tilemes*. (480/384) Baba giysisi oğula yararsa babasını istemez. 195[29]

üdig kel-: şevk gelmek, istek gelmesi.

üdig kelmek$_{[1]}$ →[Kim]$_{Deneyimci}$

Ḳulaḳ eşitse könül bilir, köz körse *üdig*$_{[kim]}$ *kelir*. (114/102) Kulak işitirse gönül bilir, göz görürse şevk gelir. 182

3.1.5. Cesaret Fiilleri

kawçıt-: kışkırtılmak.

ḳawçıtmak$_{[1]}$ →[Kimi] $_{İçerik}$

Arı $_{[kimi]}$ *kawçıtsa* ısrur. (429/335) Arı kışkırtılırsa ısırır. 195

3.1.6. Utanma ve Çekinme Fiilleri

uyad-: utanmak.

uyadmak$_{[1]+(1)}$ →[Kim]$_{Deneyimci}$, (Kimden)$_{İçerik}$[29]

Agız yise köz $_{[kim]}$ *uyadur*. (40/16) Ağız yese göz utanır. 176

3.1.7. Usanma Fiilleri

yalḳ-: bıkmak, usanmak.

yalḳmak$_{[2]}$ →[Kim]$_{Deneyimci}$[30], [Kimden]$_{İçerik}$

Yalḳsa yeme yağ$_{[kimden]}$ edgü, küyse kün edgü. (632/527) Bıkılsa da yağ iyi, yaksa da güneş iyi. 203

3.1.8. Üzüntü Fiilleri

3.1.8.1. Üzüntü Fiilleri

[26] Eksiltili yapı.
[27] ,[28 ve 29] Deneyimci eksiltili yapı.
[28] Deneyimci ve İçerik eksiltili yapı.
[29] Eksiltili yapı.
[30] Eksiltili yapı.

(bağrı) tartış-: ciğeri sızlamak: üzülmek.

tartışmak$_{[1]}$ →[Kim]$_{\text{Deneyimci}}$

Yazıda böri ulısa ewde it bağrı $_{[kim]}$ *tartışur*. (557/459) Ovada kurt ulusa evde it(in) ciğeri sızlar. 201

3.1.8.2. Pişmanlık Fiilleri

oḫsun-: pişman olmak.

oḫsunmak$_{[1]+(1)}$ →[Kim]$_{\text{Deneyimci}}$[31], (Kime/Kimden)$_{\text{İçerik}}$

Üküş sewinç bulsa ḳatıġ *oḫsunur*. (607/499) Çok sevinç bulan çok pişman olur. 202

3.1.8.3. Can Sıkıntısı Fiilleri

muŋad-: bunalmak.

muŋadmak$_{[1]+(1)}$ →[Kim]$_{\text{Deneyimci}}$, (Kime/Kimden)$_{\text{İçerik}}$

Er oġlı $_{[kim]}$ *muŋadmas*, it oġlı kölermes. (311/256) İnsanoğlu bunalmaz, it yavrusu karın üzre yapışmaz. 193

3.1.9. Korku Fiilleri

ḳorḳ-: korkmak.

ḳorḳmak$_{[2]}$ →[Kim]$_{\text{Deneyimci}}$, [Kime/Kimden]$_{\text{İçerik}}$

Saçıratġudın $_{[kimden]}$ *ḳorḳmış* ḳuş $_{[kim]}$ ḳırḳ yıl adrı yıġaç üze ḳonmas. (430/336) Çatal tuzaktan korkmuş kuş kırk yıl çatal dal üstüne konmaz. 195

Ḳorḳmış kişike $_{[kim]}$ ḳoy başı koş körünür. (498/399) Korkmuş kişiye koyun başı çift görünür. 199[32]

Tegirmende toġmış sıçġan$_{[kim]}$ kök kökreginе $_{[kime]}$ *ḳorḳmas*. (568/468) Değirmende doğmuş sıçan gök gürlemesinden korkmaz. 201

Ḳarı öküz $_{[kim]}$ balduḳa $_{[kime]}$ *ḳorḳmas*. (627/522) Yaşlı öküz baltadan korkmaz. 203

3.2. Açıklama Fiilleri

Açıklama fiilleri mental süreç sonlanırken ortaya çıkan söz veya davranışları belirtirler. Bireyin kendi iradesiyle yansıttığı fiiller dilsel açıklama fiillerini, iradesinin dışında hislerinin görünür olduğu fiiller de görsel açıklama fiillerini oluşturur:

3.2.1. Dilsel Açıklama Fiilleri

ay-: söylemek.

aymak $_{[2]+(1)}$ →[Kim]$_{\text{Deneyimci}}$, [Ne/Neyi] $_{\text{İçerik}}$, (Kime/Neye)$_{\text{İçerik}}$

Eşiç $_{[kim]}$ *ayur*, tüpüm altun $_{[ne]}$, kamıç$_{[kim]}$ *ayur men* ḳanda men$_{[ne]}$. (38/25) Tencere der dibim altın; kepçe der, ben neredeyim. 175

Eşyek$_{[kim]}$ *ayur*, başım bolsa sondurıda suw içgey men$_{[ne].}$ (246/216) Eşek der (ki) başım (sağlıklı) olsa denizde su içerim. 190

Müş$_{[kim]}$ yaḳrıḳa tegişmes, *ayur*, kişi neŋi yaraşmas$_{[ne].}$ (321/262) Kedi yağa eriş(e)mez, der (ki) insanın malı yaramaz. 193

sözleş-: konuşmak.

sözleşmek $_{[1]}$ →[Kim]$_{\text{Deneyimci}}$

Kişi$_{[kim]}$ *sözleşü*, yılḳı yıdlaşu. (487/389) Kişi konuşarak, hayvan koklaşarak. 198

ti-: demek, söylemek.

[31] Eksiltili yapı.
[32] İçerik, eksiltili yapı.

timek [2] →[Kim]Deneyimci, [Ne/Neyi] İçerik

Öt[ne] *tise* agız[kim] küymes. (34/20) Ateş demekle ağız yanmaz. 175

Aç ne yimes toḳ[kim] ne[ne] *times*. (52/37) Aç ne yemez, tok ne demez. 177

Yılan kendi egrisin bilmes, tewe[kim] boynın egri[ne] *tir*. (76/63) Yılan kendi eğirisini bilmez, deve boynuna eğri der. 180

İt ısırmas at tepmes[ne] *time*. (98/91) İt ısırmaz, at tepmez deme. 181[33]

Ḳadaş[ne] *timiş* ḳaymaduḳ, ḳadın[ne] *timiş* ḳaymış. (203/173, 553/455) Kardeş demişler kayırmamışlar, kayın demişler kayırmışlar. 187[34]

Ḳurtġa[kim] büdig bilmes, yirim tar[ne] *tir*. (558/460 Kocakarı oyun bilmez, yerim dar der. 201

3.2.2. Görsel Açıklama Fiilleri

ıŋra-: inlemek.

ıŋramak [1] →[Kim]Deneyimci

İngen[kim] ıŋrasa botu bozlar. (73/59) Dişi deve inlese deve yavrusu böğürür. 180

Sonuç

Bu çalışmada DLT'de madde başları için örnek olarak gösterilen atasözlerinde yer alan mental fiiller tarama yoluyla tespit edilerek incelenmiştir. İnceleme sonucunda varılan sonuçlar aşağıda numaralandırılmıştır:

1. Tespit edilen 41 mental fiilden 8'ini duyu, 16'sını biliş, 18'ini açıklama fiilleri oluşturmaktadır. Açıklama fiillerinin de 14'ü duygu, 3'ü dilsel açıklama ve 1'i görsel açıklama fiillerinden oluşmaktadır. Bu dağılıma göre DLT'de bilişsel faaliyetler ile duyguların ifadesinde kullanılan fiillerin çoğunlukta olduğu görülmektedir.

2. *tuy-* duyu fiili metaforlaşarak "sezmek" anlamı yüklenmiş, mental fiil kategorisini değiştirmiş ve biliş fiillerinden anlama fiillerine dahil olmuştur.

3. Türkçede görülen mental fiillerin anlam bilimsel bir fiil kategorisi olarak değerlendirilebilmesi adına anlamlarının el verdiği ölçüde bir arada bulunabilecekleri üyelerin ve bu üyelerin fiil ile anlamsal ilişkisinin belirlenmesi gerekir. Bu sebeple fiiller bu açıdan da incelenmiş ve kurdukları zorunlu ve seçimli cümle yapıları şu şekilde belirlenmiştir:

[Kim] + Fiil

[Kim] + [Kim] + Fiil

[Kim] + [Kime] + Fiil

[Kim] + [Kime/Kimi] + Fiil

[Kim] + [Kimi/Kim] + Fiil

[Kim] + [Kimi] + Fiil

[Kim] + [Kimden] + Fiil

[Kimi/Kim] + [Kime] + Fiil

[Kim] + (Kimden) + Fiil

[Kim] + [Kime/Kimden] + Fiil

[Kim] + (Kime/Kimden) + Fiil

[Kimi] + Fiil

[33] Deneyimci, eksiltili yapı.
[34] Deneyimci, eksiltili yapı.

[Kim] + [Ne/Neyi] + (Kime/Neye) + Fiil

4. Tespit edilen mental fiiller tamlayıcılarının semantik rollerine göre aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

a. Tek zorunlu istemi DENEYİMCİ olan mental fiiller: *arsıḳ-, ḳatıġlan-, yaŋıl-, yaz-, esen bol-, tın-, küwez bol-, sewün-, üdig kel-, tartış-, sözleş-, ıŋra-*.

b. Tek zorunlu istemi İÇERİK olan mental fiiller: *bilin-, körün-, talḳı-, ḳawçıt-*.

c. Zorunlu istemleri DENEYİMCİ ve İÇERİK olan mental fiiller: *baḳ-, kör-, küdez-, eşit-, çal-, yi-, iç-, yıra-, unut-, bil-, saḳın-, tuy-, uḳ-, aşaḳla-, san-, az-, sew, tile-, yalḳ-, ḳorḳ-, ay-, ti-*.

d. Zorunlu istemlerinden üçü de İÇERİK olan mental fiiller: *körün-*.

5. Fiilin açtığı istem boşlukları söz diziminde fiilin anlamının gerek duyduğu tamlayıcı ve tamlayıcı sınıflarıyla doldurulur. Ancak belirli sayıda istem boşluğu açabilen ya da belirli bir istem kapasitesine sahip olan fiillerin mantıksal yapısında barındırdığı istem boşluklarının tümü yüzey yapıda söz dizimsel olarak gerçekleşmeyebilir. İstem gerçekleşmesini fiilin istem potansiyeli, cümlenin yapısı, sözce üreticisinin niyeti ve söyleyenin alıcının bilgisiyle ilgili varsayımları gibi iletişimsel faktörler etkiler. Dolayısıyla bir fiilin istem potansiyeli ile bunların söz dizimindeki gerçekleşmeleri, tamlayıcılar bakımından, her zaman örtüşmez (Doğan, 2011: 37). Bazı semantik roller yüzey yapıda görülmeyerek ancak derin yapıdan sezilir. Çalışmada tespit edilen mental fiillerde bu durum çokça görülmektedir:

- DENEYİMCİ, yüzey yapıda görünmeyip hep gizli özne şeklinde verilmiştir:

Çaḳsa tutnur, *çalsa* bilnür. (276/240) Çakınca tutuşur, (kulağa) çalınınca bilinir. 192

Tirig esen bolsa taŋ [ne] üküş *körür*. (43/29) Ömür esen olursa (insan), şaşılacak şey(leri) çok görür. 176

Kim kür bolsa *küwez bolur*. (163/142) Kim yürekli olursa kibirli olur. 184

İt ısırmas at tepmes *time*. (98/91) İt ısırmaz, at tepmez deme. 181

Kiçigde ḳatıġlansa ulgadu *sewnür*. (400/311) Küçüklüğünde gayret eden büyüyünce sevinir. 194

Edgülükni [ne] suw adaḳında kemiş, başında *tile*. (324/264) İyiliği su(yun) sonuna at, başında dile. 193

Üküş sewinç bulsa ḳatıġ *oḫsunur*. (607/499) Çok sevinç bulan çok pişman olur. 202

- Bazı atasözlerinde de İÇERİK verilmeden derin yapıda sezdirilmektedir:

ḳulaḳ [kim] *eşitse* köŋül bilir, köz körse üdig kelir. (114/102) Kulak (bir şeyi) işitirse gönül bilir, göz görürse şevk gelir. 182

6. Türkiye Türkçesinden daima kimden/neyden içeriği ile kullanılan *ḳorḳ-* fiili burada sadece 1 örnekte bu içerik ile tespit edilmiş olup diğer örneklerde kime/neye içeriği ile görülmektedir:

Tegirmende toġmış sıçġan[kim] kök kökreginе [kime] *ḳorḳmas*. (568/468) Değirmende doğmuş sıçan gök gürlemesinden korkmaz. 201

Ḳarı öküz [kim] balduḳa [kime] *ḳorḳmas*. (627/522) Yaşlı öküz baltadan korkmaz. 203

7. Günümüz Türkçesinde belirtme hali eki isteyen fiillerden bazıları burada belirtisiz nesne ile kullanılmıştır:

Tirig esen bolsa taŋ [ne] üküş *körür*. (43/29) Ömür esen olursa (insan), şaşılacak şey(leri) çok görür. 176

Suw[ne] *körmegińçe* etük tartma. (629/524) Su(yu) görmeyince edik(i) çıkarma. 203

unut-: unutmak.

unutmak[2] →[Kim]$_{\text{Deneyimci}}$[35], [Neyi]$_{\text{İçerik}}$

Tulum anutsa kulun bulur, tulum[ne] *unutsa* bulun bolur. (115/103) Silah hazır eden kulun (tay) bulur, silah(ı) unutan tutsak olur.

[35] Eksiltili yapı.

8. Modern dil bilimi çalışmalarında fiillerin semantik sınıfları belirlenirken özellikle semantik istemin ön plana çıktığı görülmektedir. Semantik istem, fiilin anlamı ile ilgilidir. Fiilin mantıksal ve söz dizimsel istemi değişmediği hâlde semantik isteminin değişmesi ile fiilin anlamı ve dolayısıyla da anlam alanı değişebilir. Başka bir ifadeyle bir fiil farklı anlamlar için farklı semantik istem yapıları gerçekleştirebilir:

kör-: 2. Bakmak.

körmek$_{[2]}$ →[Kim]$_{\text{Deneyimci}}$, [Kime]$_{\text{İçerik}}$

Yüzke $_{[kime]}$ *körme*, erdem tile. (267/235, 506/406) Yüze bakma, meziyet ve edep ara. 191

Ḳaçış bolsa ḳıya *körmes*. (185/159) Kaçışma olsa dönüp bakmazlar. 186

9. DLT'deki atasözlerinde tespit edilen mental fiiller için duyu, biliş ve duygu süreçlerini deneyimleyen DENEYİMCİ, mental süreçte duyu ile algılanan, düşünülen, istenilen, hissedilen, açıklanan vb. şeyleri bildiren İÇERİK olmak üzere iki temel semantik rol olduğu söylenebilir. Bu semantik roller de çoğunlukla -özellikle de DENEYİMCİ- yüzey yapıda yer almayıp derin yapıda sezdirilmiştir. Bu durum atasözlerinin kesif yapısına bir işarettir. Az sözle çok şey anlatılma çabası bir kez daha görülmektedir.

Kaynakça

Atlı, S. (2019). "Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Atasözleri Üzerine Yapılan Bir Çalışma: Abdülahad Nuri ve Atalar Sözü", MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (3): 2243-2279.

Bilgin Aksoy, G. (2021). Azerbaycan Türkçesinde Mental Fiiller. Yayımlanmamış Doktora Tezi Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,Ankara.

Bilgin Aksoy, G. (2022). "Anlam Bilimsel Bir Fiil Kategorisi Olarak Mental Fiiller", Dil Araştırmaları, 16 (30): 115-137.

Doğan, N. (2011). Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi Ondokuz Mayıs Üniversitesisosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Ercilasun, A.B.-Akkoyunlu, Z. (2014). Kaşgarlı Mahmud-Divanu Lugati't-Türk. Türk Dil Kurumu, Ankara.

Ercilasun, A. B. (2020). Divanu Lugati't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri. Bilge Kültür-Sanat, İstanbul.

Günşen A. (2006). "Dîvânu Lügâti"t-Türk'teki Savların Cümle Yapısı", I. Uluslararası Türk Dünyası Kurultayı (9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir) -Bildiriler-, s. 1041-1054, (Ed.) TÜRKMEN, F., GÜLSEVİN, G., Cilt: III, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Hirik, E. (2018). Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Kaçar, I. (2020). "Dîvânu Lugâti't- Türk'teki Bazı Atasözlerinin Okuyuş ve Anlamlandırma Farklılıkları Üzerine", s. 49-66, (Ed.) AKKUŞ, M., Atasözleri ve Deyimler Üzerine İncelemeler, Akçağ, Ankara.

Korkmaz, H. (2007). Divânü Lûgat-it-Türk'teki Atasözlerinin Anlambilimsel Açıdan İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Nalbant, M.V. (2016). "IX.-XI. Yüzyıllar Arası Türk Dünyası Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme", (Ed.) SARICA, M, SARICA, B. Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat, Padam, Denizli.

Nazlı, A. (25 Haziran 2010). "Dîvânu Lugâti't-Türk'ten Günümüze Süzülen Atasözleri", Akademik Sayfalar, s. 380-383.

Ölmez, M. (2008). "Divanü Lügati't-Türk'teki Atasözleri Üzerine", Türk Dili, (683): 533-535.

Sandalyeci, S. (2023). Çağatay Türkçesinde Mental Fiiller: Ali Şir Nevâyî Örneği, Yayımlanmamış Doktora Tezi Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Şaş, A. K. (2023). "Türkiye'deki Mental Fiil Çalışmaları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (36): 290-307

Türkay, K. (1983). “Kaşgarlı‟dan Günümüze Gelen Atasözleri”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981, s. 39-42, TDK Yayınları, Ankara.

Ünver Özdoğan, H.- Karacan, N. (2021). “Duyu Fiillerinde İstem ve Fiil Kategori Değişmeleri: Şecere-i Terakime Örneği”, Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar, 5(17): 1-16.

Üstüner, A. (1989). Karahanlıca ve Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Deyimler, Atasözleri ve Kısa Hikâyeler, Yüksek Lisans Tezi Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Yaylagül, Ö. (2010). "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar", Millî Folklor, (85): 112-121.